

HØJHUSE I DANMARK 1950-2010

Med udgangspunkt i det moderne højhus' fødsel i det 19. århundredes USA samt fænomenets internationale historie, belyser artiklen højhusets historie og udbredelse i Danmark. Fra velfærdsstatens funktionalistiske boligkolosser i midten af det tyvende århundrede, over 1970'erne og 80'ernes modreaktion og 'småt er godt'-mentalitet til de seneste årtiers individuelle og amerikansk inspirerede prestige-projekter med vartegnsambitioner, sættes den danske udvikling ind i en europæisk kontekst og prioriteret bevidsthedshistorisk forklaringsramme. Siden midten af det tyvende århundrede har erhvervshøjhuse i bycenteret hørt til de mest karakteristiske træk ved storbyers udvikling verden over, men i Danmark er den slags højhuse endnu relativt sjældne. Også i danske byer peger udviklingen i de seneste år dog i retning af flere høje, markante byggerier i eller nær bymidten.

V erden over har det amerikansk inspirerede storby-setup, med en karakteristisk „downtown“ domineret af kontor- og hotelkolosser, gået sin sejrsgang, og intet er så synonymt med storbycentrum og økonomisk vitalitet, som højhuse. Kun i Europa synes man endnu ikke at have overgivet sig betingelsesløst til den amerikanske model for det moderne storbyrum. Her kæmper progressive og konservative kræfter således til stadighed en kamp om retten til luftrummet over byens tage. Det gælder ikke mindst i Danmark og resten af Norden, hvor de større byer selv efter europæisk målestok har bevaret bemærkelsesværdigt lave skylines.¹

Den økonomiske udvikling og de strukturelle forudsætninger for højhuse er naturligvis af fundamental betydning, men som forklaringsramme for, hvorfor erhvervshøjhuse med en central placering i bylegemet er så relativt sjældne i et så rigt samfund som Danmark, tåler disse grundlæggende betingelser ikke at stå

1 van Meel, Juriaan: *The European Office - Office design and national context*, 2000, s. 108f.

alene. Godt nok kan de fleste danske provinsbyers lave profiler ligeledes begrundes med et manglende befolkningsgrundlag, men for millionbyen København kan forklaringen imidlertid ikke være så enkel.

Sigtet med artiklen er på den baggrund ikke at negligere traditionelle økonomiske og strukturelle forklaringsgrundlag, men at påvise, hvordan et bevidsthedshistorisk perspektiv kan være et frugtbart supplement til at forstå, hvorfor erhvervshøjhuse har været og er så relativt få i de større danske byers indre rum.²

Mens højhusbyggeri som fænomen gennem årene til et vist omfang er blevet behandlet i den danske arkitektstands publikationer, er emnet anderledes ubeskrevet i den byhistoriske forskning herhjemme. Det skal derfor understreges, at nærværende artikel først og fremmest bør læses som en grundlæggende introduktion til et relativt uudforsket område – og forhåbentlig inspirere til yderligere og mere tilbundsående undersøgelser.

Artiklen vil tage afsæt i en indledende og kort redegørelse for højhusets verdenshistorie, hvorefter artiklens hovedanliggende, de danske forhold, på den baggrund vil blive analyseret. Fokus vil i artiklens første del ligge på det moderne højhus' fødsel og tidlige historie i USA i det 19. og 20. århundredes henholdsvis sidste og første årtier, samt dets senere, mere begrænsede og i det hele taget væsensforskellige udbredelse i Europa. I Danmark rejstes de første egentlige højhuse ikke før efterkrigstiden, og analysen af de danske forhold vil derfor udelukkende omhandle tiden efter 1950.

Analysen er delt op i to epoker: Perioden fra 1950 til 1990, hvor problematikken omkring højhusbyggeri i den indre, førindustrielle bykerne, forstædernes bolighøjhusbyggeri og de senere modreaktioner på dette byggeri hører til de dominerende karakteristika. Og så tiden fra 1990 til 2010, hvor højhuse efter et par årtier i skyggen igen er blevet en aktuel byggeform – og varm kartoffel i spillet mellem beboerdemokrati og citybranding.

Det moderne højhus' fødsel

„Højdens kraft og styrke må ligge i det, opløftelsens prægtighed og stolthed må være til stede i det. Hver tomme af det må være knejsende og himmelstræbende og rejse

2 Præcise rammer for, hvad der definerer et højhus findes ganske enkelt ikke, hvilket ikke mindst må tilskrives det faktum, at noget, der ét sted forekommer højt, ikke nødvendigvis gør det samme et andet. Relationerne til de omkringliggende bygninger er med andre ord helt afgørende, ligesom bygningens form også har relevans. I debatoplægget *Højhuse i København* (2006) foreslår Københavns Kommune en definition „som bygninger på over 40 meter, eller 13 etager og derover“ (Københavns Kommune: *Højhuse i København: Strategi for byens profil – oplæg til debat*, 2006, s. 12), hvilket forekommer rimeligt i en københavnsk kontekst. Også i denne artikel vil 40 meter eller derover derfor stå som den definerende højde for et dansk højhus, selvom man kan advokere for en endnu lavere marginalhøjde i provinsbyerne.

Københavns historiske, flade skyline med markante tårne og spir er kun „forurennet“ af enkelte højere bygninger. Se man bort fra det 120 meter høje hospital i forstaden Herlev, er Christiansborgs 106 meter høje spir stadig byens højeste tårn – skarpt forfulgt af Rådhusstårnet, der måler en ikke helt tilfældig halv meter mindre. (Foto: Ryan Hadley).

sig stejlt i frydefuld jubel over, at det fra kælder til tag er en enhed uden en eneste afvigende linje (...).“³

Ordene er arkitekten Louis Sullivans (1856-1924), og emnet er Sullivans egen *Wainwright Building* i St. Louis (opført 1890-91), der regnes for en af verdens første moderne skyskrabere. Som ganske ung havde Sullivan blandt andet studeret på verdens dengang fineste arkitektskole, *Ecole des Beaux-Arts* i Paris. Inspirationen til disse tanker havde han dog næppe fået her, men nærmere hjemme i fødebyen Chicago, som Sullivan, efter sit frivillige eksil i Europa, vendte tilbage til i 1875. Chicago var på daværende tidspunkt præget af en uhæmmet vækst og godt på vej mod en halv million indbyggere – mod bare 30.000 i 1850. Grundpriserne i Chicagos centrale forretningskvarter, The Loop, steg i noget nær samme hast, og fra 1870’erne begyndte de mest driftige entreprenører for alvor at bygge i højden.⁴ Den hævdevundne byggemetode med sten på sten som bærende elementer blev dog kvalt af sin egen vægt, når man nåede en vis højde. Metoden blev desuden urentabel, hvilket måske vægtede lige så tungt.

Dette problem blev løst i 1880’ernes Chicago, der blev det første sted i verden, hvor jern- og siden stålskelettet efterhånden blev gjort til det bærende element, en teknik, der blev perfektioneret af Louis Sullivan. Det særlige arkitektoniske udtryk, som teknikken førte til, var således et barn af økonomiske krav og funktionel innovation, men for Chicago-arkitekterne blev det efterhånden også en æstetisk doktrin. Denne særlige arkitektoniske strømning fik sågar navn efter byen, hvori den opstod, nemlig *Chicagoskolen* (ikke at forveksle med den lidt senere sociologiske forskningsskole af samme navn). Allerede inden århundredeskiftet måtte dette funktionalistiske udtryk imidlertid vige for en anden strømning, historicismen, mens Chicago blev overhalet inden om af New York som skyskraberens hovedstad.

Ligesom i Chicago klyngede de højere og højere bygninger sig i New York sammen på meget få kvadratkilometer – i første omgang på Manhattans sydspids i Downtown. Fænomenet bredte sig snart til andre og mindre amerikanske byer,

3 Lyhne, Vagn: „Kraftens fortryllelse“, *Arkitekten*, 1991, nr. 10, s. 293–303.

4 *Ibid.*, s. 295f.

og både på Manhattan samt på den flade slette, hvor Chicago ligger, var der rigeligt med land, byerne kunne brede sig på. Det var imidlertid i det centrale forretningskvarter, at prestigen lå. At det var dyrt at bygge her, var en del af pointen – ikke blot grunden til, at man byggede i vejret. Det var ekstravagant og umiddelbart økonomisk irrationelt at købe grunde, man kunne købe til en brøkdel få kilometer væk, og alene derfor var det prestigefyldt.

I 1913 blev den 241 meter høje Woolworth Building på Manhattan verdens højeste. Typisk for tiden kaldte det rekordhøje hus' arkitekt, Samuel Cadman, den historicistiske bygning for „*en handelens katedral*“ og tilføjede: „*I middelalderen dominerede religion, kunst og kultur, nu dominerer handel De Forenede Stater.*“⁵ Bygherren, F.W. Woolworth, der havde skabt sig en formue som detailhandelsmand, betalte efter sigende det \$13,5 mio. dyre byggeri i kontanter. Promovering af egen økonomiske styrke var en central værdi i USA i årtierne omkring århundredeskiftet. Den uhæmmede kapitalismes tid var karakteriseret af gigantiske forretningsimperier, hvor hovedrige filantroper, som netop F.W. Woolworth samt William H. Vanderbilt og John D. Rockefeller, billedligt talt sad i toppen af hver sin skyskraber og kappedes om en plads i solen.⁶ Skyskraberen blev det fremmeste symbol på kommerciel og økonomisk succes, og fra 1920'erne havde enhver større amerikansk provinsby (samt adskillige mindre) sit eget centralt beliggende finansdistrikt med en eller flere høje kontor- og hotelbygninger til at markere byens økonomiske centrum og iscenesætte dens velstand.⁷

Siden er den amerikanske model også i størstedelen af den øvrige verden blevet storbyens foretrukne formsprog, og et *central business district* med glitrende kontorhøjhuse er langt fra forbeholdt byerne i verdens rigeste lande.⁸ Især fra 1970'erne og frem er skyskraberen – i takt med den økonomiske globalisering – blevet et globalt fænomen. De flere hundrede meter høje huse tegnes endda ofte af de samme stjernearkitekter verden over, der bliver hyret med forhåbningen om, at den glans og prestige, disse mere og mere markante projekter vil kaste fra sig, kan byttes for international arbejdskraft og en forøget bid af de globale investeringer.⁹ Til trods for denne „sofistikering“ af arkitekturen er semiotikken dog langt hen ad vejen den samme, som den, der i sin tid drev erhvervsbaronerne i Chicago og

5 Egen oversættelse. Efter: Heinle, Erwin og Fritz Leonhardt: *Towers – A Historical Survey*, 1989, s. 296f.

6 Polisano, L.: „Complexity and Contrast; American and European High-Rise Buildings“, *Architectural Design*, 1995, nr. 7/8, s. 30–35; Møller, Svend Erik: *Høje Huse*, 1962, s. 25.

7 Se Bastian, Robert W.: „Tall Office Buildings in Small American Cities 1923–1931“, *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography*, vol. 75, nr. 1, 1993, s. 31–39.

8 Jf. Grant, Richard og Jan Nijman: „Globalization and the Corporate Geography of Cities in the Less-Developed World“, *Annals of the Association of American Geographers*, nr. 2, 2002, s. 320–340; Lepik, Andres: *Skyscrapers*, 2008, s. 25ff.

9 Ford, Larry R.: „Midtowns, Megastructures, and World Cities“, *Geographical Review*, nr. 4, 1998, s. 528–547 (537).

New York op i de højere og højere huse, nemlig en ligefrem proportionel sammenkædning af bygningshøjde og økonomisk styrke og succes.

Ligesom det var tilfældet i datidens USA, er dagens massive citydannelser med høje kontorhuse og hoteller dog naturligvis ikke blot et *symbol* på økonomisk formåen. Det er ligeledes – og i høj grad – et *symptom* på voldsomme investeringer og kraftig økonomisk udvikling. Verdens højeste vækstrater findes ikke længere i Amerika, men i Asien, hvorfor også jagten på verdens højeste bygning på logisk vis er blevet et eksklusivt asiatisk anliggende.¹⁰ Tilsyneladende holdes der kun i Europa stædigt fast i, at højt ikke nødvendigvis er godt.

Økonomiske, strukturelle og ideologiske forhindringer i Europa

Den skyhøje økonomiske vækst og den eksplosive befolkningsudvikling, der herskede i de amerikanske storbyer i slutningen af det 19. århundrede, fandtes ikke i nær samme grad i de europæiske storbyer. Omvendt flyttede verdens økonomiske kraftcenter sig i løbet af samme periode fra Europa til Nordamerika.¹¹ Trods periodisk høj vækst blev første halvdel af det 20. århundrede i Europa i høj grad præget af de to udmarvende verdenskrige, der var katastrofale for de fleste europæiske økonomier, og dertil en mellemliggende, verdensomspændende recession i 1930'erne.¹²

Længe var betingelserne for dannelsen af de koncentrerede, centralt beliggende forretningskvarterer langt ringere i Europa, hvorfor højhusenes egentlige indtog i den del af verden lod vente på sig. Denne „manglende“ udvikling i Europa bundede dog ikke udelukkende i økonomiske konjunkturer. I den gamle verden herskede ligeledes nogle strukturelle forhindringer og desuden en latent modvilje mod at udnytte det teknologiske potentiale, der i kombination med en høj økonomisk vækst havde fået storbyerne på den anden side af Atlanten til at vokse opad.

Særligt fjendtlig over for dette stykke amerikansk arkitekturimport var man i det kommunistiske Sovjet og dets satellitstater, hvor højhuse blev gjort til symbol på den grådige kapitalismes jagt på mest muligt profit pr. jordlod. Skyskraberen blev fordømt både som arkitektur og som socialt og økonomisk fænomen. Magt-symbolikken var det sovjetiske kommunistparti dog ikke blind for, så paradoksalt nok blev enkelte gigantiske højhuse alligevel rejst i bl.a. Moskva og Warszawa.

10 Gottmann, Jean: "Why the Skyscraper?", *Geographical Review*, vol. 56, nr. 2, 1966, s. 190–212 (190f); Lepik 2008, s. 27; van Meel 2000, s. 162f.

11 Hughes, Jonathan & Louis P. Cain: *American Economic History*, 2007, s. 351ff; Bullock, Alan m.fl.: *The Twentieth Century – a promethean Age*, 1971, s. 93ff. Med hensyn til urbaniseringsprocessen voksede også de europæiske byer betragteligt i denne periode, men befolkningsmæssige vækstrater som de amerikanske byer kunne de dog ikke matche (se eks. Bairoch, Paul: *Cities and Economic Development*, 1988, s. 290, tabel 18.1).

12 Maddison, Angus: *The world economy in the 20th century*, 1989, s. 51ff.

Disse skulle blot symbolisere *statens* storhed og fik på russisk behændigt en anden betegnelse end de forhadte amerikanske „skyskrabere“.¹³

I Vesteuropa var kritikken af skyskraberen ikke helt så fordømmende – og under alle omstændigheder ikke så åbenlys ideologisk – men højhuse havde ikke desto mindre svært ved at slå rod i de vesteuropæiske byer. Af brandsikkerhedsgrunde og for at undgå forslumring og overbebyggelse var det i Europas storbyer oprindeligt direkte ulovligt at bygge højere end 5-6 etager. Et sådant totalforbud gjaldt indtil 1939 også i København,¹⁴ mens lignende love først blev lempet i metropoler som London og Paris i 1960'erne. Også herefter holdt myndighederne i de europæiske byer imidlertid planlægningsprocessen i langt strammere tøjler, end tilfældet var i Nordamerika.¹⁵

1980'ernes økonomiske nedtur bevirker imidlertid at byplanlægningen i Europa med den britiske byplanforsker og geograf Peter Halls ord blev vendt på hovedet: „*Planlægningen skiftede fra at regulere byernes vækst til at tilskynde den ved alle tænkelige midler.*“¹⁶ Især i Storbritannien blev planlægningsprocessen kraftigt liberaliseret, og selvom europæisk byplanlægning i en amerikansk optik også i dag kan forekomme defensiv og bureaukratisk, har tendensen været den samme på kontinentet.¹⁷

De juridiske omstændigheder er og var dog kun én ting. At tilpasse højt byggeri til de ældgamle europæiske bycentres snørklede vejnet var ligeledes en udfordring. Og endnu sværere var det at få sådanne høje huse integreret i det allerede eksisterende bylandskab, der gennem århundreder havde udviklet sig som et billede på det offentlige hierarki. I dette hierarki regerede først kirke og siden stat, og hverken det mere konservative europæiske sindelag eller mindre liberale byplanprocesser efterlod rum til disse tårnhøje, amerikanske symboler på vækst og (individuel) velstand. Disse „*handelens katedraler*“ kunne på ingen måde blive tilladt at overskygge ældgamle kirker og offentlige monumentalbygninger.¹⁸

Fra slutningen af 1950'erne gik Vesteuropa ind i en langvarig højkonjunktur, men på grund af den stramme statslige planlægning og dennes værn om den særegne europæiske bygningskultur, forblev amerikansk inspirerede kontorhøjhuse i bycentrene dog endnu kun et sjældent og kuriøst indslag i de fleste europæiske byer. Af undtagelser kan nævnes Frankfurt og Rotterdam, der efter 2.

13 Gottmann 1966, s. 194.

14 Ang. Københavns byggelov af 1939 se eks. Rasmussen, Steen Eiler: *København*, 2. udg., 1994, s. 118f.

15 Newton, Peter & Andy Thornley: *Urban Planning In Europe*, 1996, s. 104ff; Polisano 1995, s. 33; Planstyrelsen: *Højhuse og byarkitektur*, 1991, s. 81; van Meel 2000, s. 31, 151ff.

16 Hall, Peter: *Cities of Tomorrow*, 2. udg., 1996, s. 343. (Egen oversættelse).

17 Hall 1996, s. 351ff; Newton 1996, s. 246ff.

18 Polisano 1995, s. 30. Se også Lichtenberger, Elizabeth: "The Nature of European Urbanism", *Geoforum* 4, 1970, s. 46.

verdenskrigs massive ødelæggelser i modsætning til stort set alle andre hærgede byer valgte at bygge nyt frem for at genopbygge.¹⁹

En kombination af funktionalistiske strømninger i arkitekturen, en udbredt boligmangel²⁰ og det førnævnte økonomiske boom banede i disse år alligevel vejen for huse af en hidtil uset højde i de europæiske byer. Det var imidlertid en anden form for højhusbyggeri, end den, der var så karakteristisk for de amerikanske storbyer, nemlig modernistiske bolighøjhuse. Disse skød op overalt i Europa i store, funktionelle og rationelt udformede komplekser i byernes udkant. Modernismens bolighøjhuse var tillige mest af alt en europæisk „opfindelse“, der først og fremmest tilskrives den franske arkitekt Le Corbusier (1887-1965).

Den europæiske model og arven efter Le Corbusier

I 1935 besøgte Le Corbusier New York for ved selvsyn at studere den by i verden, der kom tættest på hans egen vision for fremtidens by: brede, effektive motorveje, skyhøje bygninger og grønne parkarealer i ét stort rationelt system. Han anerkendte straks byens potentiale og dens virile livskraft, men ifølge Le Corbusier havde New York ikke taget skridtet ud af det 19. århundrede radikalt nok. Den var som fortidens byer kaotisk, og ikke engang de ikoniske og over hundrede meter høje skyskrabere i midt- og downtown var perfekte – nej, de stod for tæt og var i øvrigt alt for små!²¹ Amerikanerne havde gjort fremskridt så vidt, at de i det mindste i den indre by byggede i højden, ligesom vejnettets strømlinede „grid-system“, set med Le Corbusiers rationalistiske øjne, var de gamle europæiske byers knudrede, organisk udviklede vejnet langt overlegent. Men Manhattan var for sammenklemt, fordi man havde været for opslugt „af det blinde jag efter profit“, som Le Corbusier formulerede det, mens der hinsides bycenteret lå endeløse kilometre af „havebyvanvid“, der lagde unødigt beslag på naturen.²² Altså stod amerikaneren over for de samme to bedrøvelige muligheder som europæeren, når han skulle vælge bolig: „byernes stenørken eller forvisning og skuffelse i havebyerne.“²³

I New York var det kun Rockefeller Center, som imponerede og inspirerede Le Corbusier for alvor. Rockefeller Center var (og er) en art by i byen, hvor de høje huse er en del af en større *plan*, og dengang som nu derfor temmelig unik på Man-

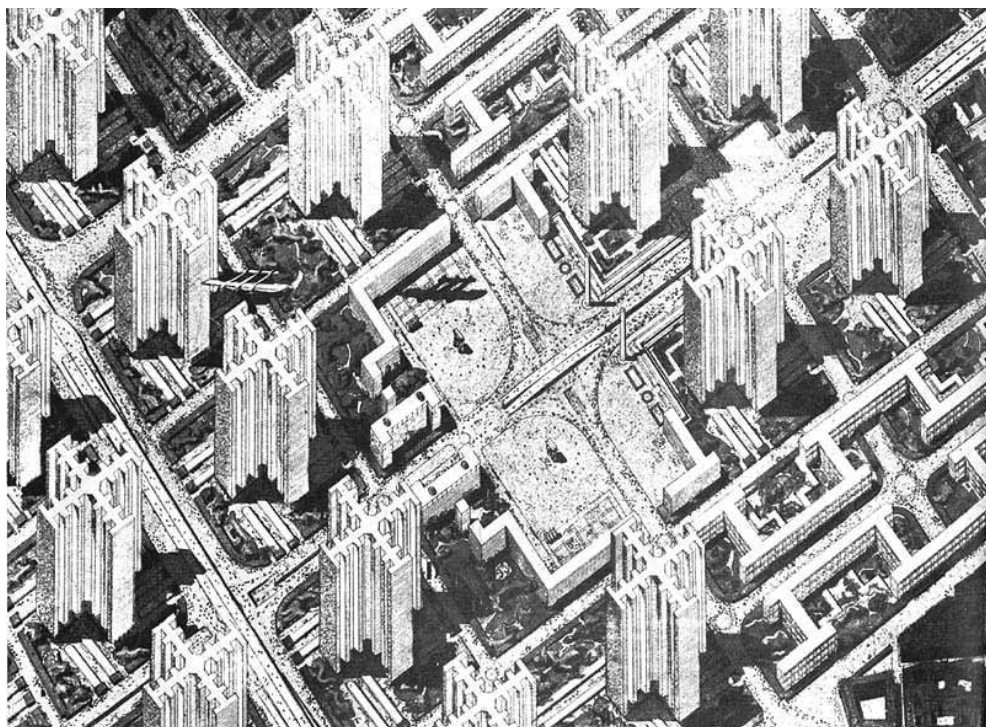
19 11.03.1994: „Mainhattans skyline“, *Weekend Avisen*; van Meel 2000, s. 153.

20 Ikke mindst i Danmark, hvor et beskedent boligoverskud i 1939 var vendt til et underskud på knap 100.000 boliger efter krigen. (Sestoft, Jørgen: „1945–1968 Fra traditionalisme til industrialisme“, *Arkitektur*, 1979, nr. 7/8, s. 338–339.)

21 Page, Max: „The Heights and Depths of Urbanism: Fifth Avenue and the Creative Destruction of Manhattan“, *The American Skyscraper*, Roberta Moudry (red.), 2005, s. 181f.

22 Le Corbusier: *Menneskenes bolig*, 1945. Oversættelse: Grethe Mikkelsen 1966, s. 34.

23 *Ibid.*, s. 13.

Le Corbusiers radikale 'Plan Voisin' for det centrale Paris, 1925. (Kilde: flickr.com).

hatten.²⁴ Det var netop denne forståelse og interesse for en plan, en helhed, der var langt større end den enkelte bygning, der optog Le Corbusier. Mægtige skyskrabere spillede sin væsentlige rolle i hans vision, men kun som en del af helheden. Ved at bygge skyskrabere (*kollektivhuse*) kunne man frigøre store arealer til parkanlæg og natur, hvilket, mente Le Corbusier, var bygningsformens største force.²⁵ Europæeren Le Corbusier havde altså et fundamentalt anderledes motiv for at bygge i højden, end det der herskede i de amerikanske storbyer.

Allerede i 1922 havde han fremlagt en utopisk og strengt geometrisk plan for en funktionsopdelt by til tre millioner indbyggere, hvis vigtigste komponenter var vinkelrette veje, gigantiske højhuse og grønne områder derimellem. Mindre omfattende men mindst lige så radikalt var hans forslag fra 1925 om at bulldoze store dele af det centrale Paris for i stedet at opføre en række 60 etager høje huse efter samme mønster.²⁶

Som bekendt står det gamle Paris endnu, og Le Corbusier fik aldrig opført sin idealby, men hans idéer om modernisme og hans højhusteori kom i høj grad til at præge europæisk arkitektur og byplanlægning i årtierne efter 2. verdenskrig. I form af beboelsesejendomme i byernes periferi, rejste modernistiske højhuse sig

24 Ábalos, Inaki og Juan Herreros: *Tower and Office*, 2003, s. 25f.

25 Le Corbusier 1945, s. 20f.

26 Ábalos 2003, s. 12f.

overalt i de europæiske storbyer.²⁷ Oftest opført i velordnede klynger som en del af et større kompleks, en større plan, hvoraf det første – og måske mest stilrene – i Danmark blev opført på Bellahøj i København i starten af 1950'erne.

Den første bølge af højhuse, der for alvor gjorde sit indtog i Danmark og Europa, var således ikke af amerikansk afstamning, men var omvendt i høj grad europæisk. Disse højhuse har siden præget de europæiske byer på godt og måske især ondt, og de dyrt købte erfaringer med modernismens bolighøjhuse nævnes blandt grundene til, at højhuse siden skulle få så dårligt et ry i Europa.²⁸

Danmark 1950-70 – Montagebyggeriets guldalder

Hverken før eller siden er der her i landet bygget så mange højhuse som i denne velfærdsstatens storhedstid (1950-1970), og Danmark fulgte således de modernistiske tendenser, der i denne periode også prægede resten af Europa. Det var de store planers tid, hvor staten byggede og tænkte stort. Velfærdssamfundets administrationsbygninger skilte sig dog ikke med deres autoritet, og tidens rådhus var således lave og tårnløse.²⁹ I stedet for magt og autoritet skulle de signalere tilgængelighed og ligeværdig kommunikation.

Hospitalet derimod voksede opad, og i byer som Viborg, Aalborg, Odense og Næstved kom nye hospitaler til at dominere byens profil. I landets tredjestørste by, Odense, er det 57 meter høje universitetshospitalet (1952-60) stadig byens højeste bygning, mens det 120 meter høje hospital i Herlev (1966-76) er Danmarks højeste. Hospitalsarkitekturen „formidler en uantastet lægelig autoritet gennem hele den periode, hvor alle andre autoriteter blev udfordret,“ som byhistorikeren Poul Sverrild har formuleret det.³⁰

Velfærdssamfundets knejsende hospitaler var for alle, ligesom de mange etageejendomme, der blev rejst i samme periode, var det. Dermed blev de amerikanske storbykyskraberes selvhævdende logik udsat for dansk socialdemokratisme vendt på hovedet. Kontorhøjhusene hyldede individet og kapitalismen, mens velfærdssamfundets højhuse hyldede og symboliserede fællesskab, lighed og socialisme. Alle havde krav på en god bolig, og en af løsningerne var højhuse.³¹ Der blev bygget i meget store enheder – op til flere tusinde boliger ad gangen, der reelt

27 Møller 1962, s. 33f; Planstyrelsen 1991, s. 23f.

28 Hansen, Jan W. m.fl.: *Dansk arkitektur: vilkår, muligheder og udfordringer*, 1994, s. 23; Poliano 1995, s. 31.

29 Det stilrene Rødovre Rådhus, opført i 1955 og tegnet af Arne Jakobsen, kan i den forbindelse fremhæves som et arketyrisk eksempel på periodens administrationsbygninger.

30 Sverrild, Poul: *Velfærdssamfundets Bygninger 1950-1980*, 2008, s. 56.

31 Nygaard, Erik: *Tag over hovedet - Dansk boligbyggeri fra 1945 til 1982*, 1984, s. 31f.

var hele byer med indkøbscentre og institutioner, mens industriarbejdspladserne blev placeret i nærliggende men dog markant udskilte zoner. Alt var der tænkt på i den modernistiske by, næsten. Kun det enkelte individ var ikke tænkt ind i den store plan.³²

Efter inspiration fra Egnsplankontorets navnkundige *Fingerplan* (1948) blev planlægningen for Københavns videre udvikling i 1950'erne og 60'erne i høj grad præget af visionen om eksterne centerdannelser med højt byggeri inderst (i forbindelse med en S-togstation), etagebyggeri og villakvarterer i de næste ringe og industriområder yderst. Disse nye centre i den gamle bys udkant skulle tjene til aflaste det trafikalt overbelastede *City*. Helt så konsekvent centerorienteret, som datidens planlæggere foreslog det, blev udviklingen dog ikke, men i det mindste skal opførelsen af bolig højhusene i de funktionsopdelte forstadsbebyggelser på Københavns Vestegn i høj grad forstås i dette lys.³³

I løbet af 1960'erne kom også begreber som miljø og trivsel på dagsordenen, og velfærdssamfundets mammutbyggerier blev kritiseret for deres ensformige og brutalistiske betonydre. At de store planbyggerier ofte viste sig at være af en diskutabel kvalitet præget af byggesjusk og billige materialer, hjalp ikke på deres rygte.³⁴ Tillige havde de modernistiske idealer med store rekreative områder mellem etageboligerne samt den adskilte trafik ikke haft den ønskede effekt med „liv“ mellem bygningerne. Tværtimod. Bebyggelsesprocenten var ofte stort set lige så lav som i tidens anden store modebebyggelse, parcelhuskvarteret,³⁵ og selvom intentionerne var gode, kom de store åbne arealer af den grund til at fremstå tomme, ligesom de fra motortrafikken adskilte gangstisystemer gjorde det. Resultatet blev, at ingen havde lyst til at færdes der, og i en negativ spiral benyttede færre og færre beboere derfor arealerne, så de gradvist blev tømt for liv.

Kritikken af montagebyggeriet (og især det højere) kulminerede i 1969, hvor en rapport fra Statens Byggeforskningsinstitut på baggrund af britiske og svenske undersøgelser slog fast, at højhuse generelt var dårligt egnede til familieboliger, da børn trives dårligt i højt byggeri. Rapporten og den herfra afledte debat førte til, at Boligministeriet lukkede for statstilskuddet til storskala-montagebyggeri. Siden er der kun blevet opført ganske få bolig højhuse i Danmark.³⁶

At 1950'ernes og 60'ernes planbyggerier siden skulle få et mildest talt blakket ry i Danmark understreges af de undersøgelsesresultater, der ligger til grund for Thorkild Ærø's ph.d.-afhandling fra 2002 om boligpræferencer, boligvalg og livsstil. Hele 72 procent af beboerne i sådanne ejendomme (af Ærø rubriceret som

32 Sestoft 1979, s. 338f.

33 Rasmussen 1994, s. 154ff, 327ff (efterskrift af Peder Boas Jensen).

34 Bech-Danielsen, Claus og Jens Schjerup Hansen: „Byarkitektur, æstetik og velfærd“, *Bypolitik, kvarterløft og velfærd*, Hans Kristensen (red.), 1999, s. 94.

35 Københavns Kommune: *Højhuse i København: Strategi for byens profil - oplæg til debat*, 2006, s. 37.

36 Planstyrelsen 1991, s. 24f; Sestoft 1979, s. 338f.

„åben-høj bebyggelse“) vurderede, at bygningen, hvori de boede, havde et dårligt ry, mens kun to procent af alle adspurgte ville vælge at bosætte sig i en åben-høj bebyggelse, hvis der var frit valg på alle hylder.³⁷ Denne udpræget negative holdning til forstædernes funktionalistiske boligkomplekser, kan meget vel være en nøgle til at forstå befolkningens modstand mod højhuse generelt.

Amerikanske erhvervshøjhuse i København 1950-1970

Alt imens det høje boligbyggeri i denne periode altså rejste sig i udkanten af både hovedstaden og de fleste større provinsbyer, var det reelt kun i storbyen København, der i Danmark var et potentiale til at bygge erhvervshøjhuse. Dette blev som tidligere nævnt muligt fra 1939, da den københavnske bygge lov blev ændret og højhusbyggeri tilladt, hvilket i løbet af 1940'erne førte med sig, at en række arkitektkonkurrencer i København blev vundet af projekter, der indbefattede højhuse på mellem 12 og 18 etager. At ingen af disse trods intentionerne alligevel blev opført skyldes angiveligt de dårlige økonomiske konjunkturer i disse krigshærgede år.³⁸ Senere i 1950'erne var det imidlertid kommunen, der, med henvisning til, at det ville medføre indgreb i „*et af Københavns smukkeste og mest karakteristiske bybilleder*“,³⁹ forhindrede opførelsen af to højhuse ved Sortedamsøens bred.

Et af de første egentlige „amerikanske“ højhuse, der blev bygget på dansk grund var Arne Jakobsens Radisson SAS Royal-hotel i det indre København. Ikke blot trækker denne hotelbygning på den amerikanske tradition qua sin placering i den indre by og husets erhvervsfunktion, men dertil er ligheden med kontorhøjhuset Lever House i New York så slående, at man efter planernes offentliggørelse i 1956 ironiserede over det i dagspressen.⁴⁰ Det var heller ikke uden sværdslag, at SAS fik opført sit 70 meter høje hotel, og spørgsmålet er vel også, om mange andre end netop Arne Jakobsen have fået lov til at bygge så højt så centralt i hovedstaden? Skal man tro den daværende redaktør på *Arkitekten*, Poul Erik Skriver, var det i al fald den eneste formildende omstændighed i dén sag. For ham var „*der kun en ting at glæde sig over i denne situation – at det bliver Arne Jakobsen, der skal tegne det 21 etager høje hotel*.“ Skriver stillede i den forbindelse spørgsmål ved, hvorvidt „*det valutainbringende erhvervsliv har større indflydelse på bystyrets byplandispositioner end de byplansagkyndige*.“⁴¹

37 Ærø, Thorkild: *Boligpræferencer, boligvalg og livsstil*, 2002, bilag A, tabel 106 og 114.

38 Jf. 12-binds værket *København Før og nu – og aldrig*: Lindvald, Steffen: *Gammelholm og Frederiksholm*, bd. 2., 1987, s. 340ff; Hartman, Sys og Godfred Hartman: *Kgs. Nytorv, Rosenborg og Nyboder*, bd. 5, 1988, s. 335f; Thostrup, Sven: *Holmen*, bd. 8, 1989, s. 218; Jørgensen, Caspar: *Vestervold falder*, bd. 9, 1990, s. 330.

39 Madsen, Hans Helge: *København Før og nu – og aldrig: Østerbro*, bd. 13, 1993, s. 51.

40 Thau, Carsten og Kjeld Vindum: „SAS-Radisson“, *Arne Jakobsen*, 1998.

41 Skriver, Poul Erik: „Vor tids bybyggere“, *Arkitekten*, u. 49–50, 1956, s. 377.

„New York i København“ skrev *Information* i 1956 efter at have set tegningerne til Arne Jacobsens SAS-hotel. Ligheden er da også slående. Det er SAS Royal-hotellet til venstre og New Yorks Lever House til højre. (Foto: Michael Gregory (SAS Royal) og www.raykiping.de (Lever House))

I første omgang var det dog ikke så meget hovedstadens historiske skyline, der bekymrede *Skriver*, men nærmere de trafikale gener et så stort projekt i Københavns centrum ville skabe. Ifølge *Information* var det en bekymring, mange byplanteknikere delte, og i november 1956 skrev avisen om det planlagte højhus: „Gennem en årrække har alle fagfolk været klar over, at det er nødvendigt at modvirke koncentrationen af erhvervsvirksomheder i byernes center, hvis ikke byerne skal blive kvalt i den hastigt voksende motortrafik.(...) og mange erhvervsfolk har erfaring for, at det ikke er let at få tilladelse til større byggerier i Københavns centrale dele.“⁴² Interessant er det, at fagfolk allerede i 1950'erne, hvor højhuse ellers var på mode og omgivet af en progressiv aura, ikke var meget for at udstede byggetilladelser til større erhvervsbyggerier i hovedstadens centrale dele. Tilsyneladende primært af trafikale grunde, ganske vist, hvilket ikke længere hører til de oftest benyttede argumenter mod højhusbyggeri.

I *Information* undrede man sig dog også over, hvorfor København „for at hævede sig som storstad skal udslette sit særpræg og prøve at efterligne amerikanske storbyer.“⁴³ Netop Københavns „særpræg“ – den lave skyline, præget af historiske tårne og spir – er omvendt endnu i den aktuelle debat et af de flittigst brugte argumenter mod højhuse i Indre By, hvilket vi vil vende tilbage til senere.

Udover Arne Jacobsens SAS-hotel blev yderligere en håndfuld erhvervsbygninger på mellem 55 og 88 meter i perioden 1955-1973 opført i København. Hovedparten var hoteller, og undtagelserne, Carlsbergs hovedkontor (1961) og Codan-huset (1967), lå placeret mere perifert i henholdsvis Valby og på Frederiksberg. Opførelsen af de nye høje hoteller i bymidten blev dog ikke skånet for kritik. Blandt andet blev planerne for opførelsen af det 86 meter høje Hotel Scandinavia (b. 1973) på en grund

42 21.11.1956: „Saa stor, og saa flot...og saa farligt!“, *Information*.

43 10.12.1956: „New York i København“, *Information*.

ejet af forsvaret mødt med store protester, og 7.000 underskrifter blev indsamlet mod byggeriet. „*Men forsvaret havde brug for pengene og solgte grunden*“⁴⁴, som det hedder i professor Peder Boas Jensens efterskrift til Steen Eiler Rasmussens *København* (2. udg., 1994). Fra politisk hold var man også positive over for det høje (og derfor store) hotel. I forhold til den vækstplan for byen i almindelighed og for Kastrup Lufthavn i særdeleshed, der blev arbejdet med på Rådhuset, var kapaciteten for byens hoteller nemlig al for beskedne.

Trods en forholdsvis central placering i bylegemet for flere af de andre nye og høje københavnske hoteller fik ingen dog så prominent en placering som Arne Jakobsens hotel ved Tivoli og Hovedbanegården. Dette hænger ikke mindst sammen med en politisk principbeslutning i forbindelse med godkendelse af Arne Jakobsen – højhuset. Beslutningen (fra december 1956), der endnu blev henvist til helt op i det nye årtusinde og „ratificeret“ så sent som i 2008,⁴⁵ gik ud på, at man foruden Indre By bør friholde området mellem Indre By og Axeltorv for højhuse.

„Lav, tæt“, 1970’erne og 1980’ernes arkitektoniske mantra

Perioden 1970-1990 står i dansk arkitektur- og byhistorie i skarp kontrast til de forudgående årtier, hvor især bolighøjhusene blev opført i stor stil. Det dårlige rygte, dette byggeri fik blandt almindelige borgere såvel som planlæggere og arkitekter, har ganske givet gjort sit til, at de byplanmæssige idealer gik helt andre veje i 1970’erne og 1980’erne. Under alle omstændigheder kan man konstatere, at hverken den ene eller anden slags højhuse blev bygget i disse år.

Miljø og trivsel var nøgleordene, og det nye mantra blev „lav, tæt“⁴⁶ – og småt, kan man tilføje. En nationalromantisk bevægelse med fokus på nordiske traditioner og materialer opstod i et radikalt opgør med 50’ernes og 60’ernes funktionalistiske og internationale modernisme. Bl.a. kæmpede de for bevarelsen af gamle bykvarterer, og selvom det kan diskuteres, hvor bredt et tag disse strømninger havde i den jævne befolkning, var betydningen på landets arkitektskoler under alle omstændigheder stor. Et mere håndgribeligt fænomen, der satte stort byggeri i bero, var den lange økonomiske lavkonjunktur, der blev skudt i gang med oliekrisen i 1973. Først fra slutningen af 80’erne kom højhusbyggeri igen på tapetet. „Amerikanske“ kontorhøjhuse vel at mærke, men det var stadig ikke med arkitektstandens gode vilje.⁴⁷

44 Rasmussen 1994, s. 354 (efterskrift af Peder Boas Jensen).

45 I forbindelse med Borgerrepræsentationens endelige nedstemning af van Egeraats højhusprojekt på Krøyers Plads i Christianshavn (Københavns Borgerrepræsentations forhandlinger, mødereferat, 28.08.2008): <http://www.br.kk.dk/eDoc/Borgerrepræsentationen/28-08-2008%2017.30.00/Dagsorden/28-08-2008%2002.47.31/3981590.DOC>.

46 Sestoft 1979, s. 339.

47 Hansen 1994, s. 23ff.

Nye tendenser i erhvervsbyggeriet

I en delbetænkning fra 2000 over 'Erhvervsliv i byerne' konstaterer Erhvervs og bypolitisk udvalg, at „der er en tendens til at parkeringsmuligheder, fleksibilitet, moderne installationer og areal-effektivitet opprioriteres på bekostning af prestigeplaceringer.“⁴⁸ Nybyggeri af erhvervs- og institutionsbyggerier i Danmark bliver, antageligvis som konsekvens heraf, i stigende grad opført i byernes periferi, fastslår samme rapport.⁴⁹

Kun for den finansielle sektor synes en domicilejendom med en prestigebetonet placering at være af en høj prioritering, mens det for højteknologiske kontorvirksomheder er „*tilstedeværelsen af et godt rekrutteringsgrundlag samt grønne og behagelige omgivelser, som bliver prioriteret højt.*“ Mere traditionelle virksomheders kontorafdelinger lægger stor vægt på økonomien og prioriterer derfor beliggenheden lavere, hvilket gerne fører til en placering i byernes udkantsområder.⁵⁰

Trods de senere års fornyede interesse for at bygge højhuse i Danmark er udviklingen således ikke entydig. En stor del af det nye erhvervsbyggeri bliver altså opført i byernes udkant, hvilket udover de åbenlyse økonomiske argumenter uden kan skyldes en særlig skandinavisk forkærlighed for det, den hollandske byforsker Juriaan van Meel kalder for „*groundscrapers*“ – lave kontorkomplekser, der breder sig ud over store arealer frem for at skyde i vejret.⁵¹ Denne påstand kommer van Meel med i *The European Office* (2000), en komparativ analyse af forskellige europæiske kontorindretningskulturer og herunder altså kontorbygninger. Har han ret i den iagttagelse, giver det os en idé om, hvorfor det danske erhvervsliv gennem årene kun i et begrænset omfang har bygget i højden. Dertil er det en mulig forklaring på, hvorfor byernes udkant er hovedparten af samme erhvervslivs foretrukne hjemsted, eftersom lavt byggeri i sagens natur er endnu mere følsomt over for de høje grundpriser i bycentret, end høje huse vil være det.

Om van Meel har ret eller ej, kan de økonomiske argumenter ikke være hele forklaringen på dette mønster, al den stund dyre grunde i bycentrene bestemt ikke er et særegent dansk (eller nordisk) fænomen, men omvendt er vilkårene overalt i verden. Det tyder altså på, at prestigebyggeri bare ikke er så vigtigt i Danmark, som det er andre steder på kloden – men hvorfor også bygge tårnhøje domiciler, hvis folk som de er flest ikke bryder sig om højhuse? Selv finanssektoren, der også i Danmark vægter en prestigefuld placering højt – og som internationalt har tradition for at bygge højt og markant – holder sig pænt i de lavere luftlag på de prominente adresser i bycentret.

48 Erhvervs og Bypolitisk Udvalg: *Erhvervsliv i byerne – et debatoplæg*, 2000, s. 42.

49 *Ibid.*, s. 43.

50 *Ibid.*, s. 47.

51 van Meel 1995, s. 97, 109.

Christiansbro (opført i 2000), Nordeas danske hovedsæde, hører til blandt de mange nye prestigebyggerier på Københavns havnefront. Højden er mere ydmyg end den eksklusive adresse – og typisk dansk: de 55.000 kvadratmeter er fordelt på kun 6 etager. (Foto: Steven Ballegeer)

Sideløbende med at visse grene af erhvervslivet har søgt ud i byernes yderområder, er der sket en yderligere koncentration af typiske city-erhverv i Københavns indre by, mens man kan hævde at de geografiske rammer for „City“ i denne proces er blevet udvidet. Afindustrialiseringen af Københavns indre by satte ind allerede under højkonjunkturen i 60'erne og 70'erne, og mens yderligere tab af industriarbejdspladser betød et samlet fald i beskæftigelse i bycentret i 1980'erne, har området siden midthalvfemserne oplevet vækst og økonomisk fremgang.⁵²

De mange nye arbejdspladser i hovedstadens bycenter er primært skabt inden for forretningsserviceerhverv samt hotel og restaurationsbranchen.⁵³ Mange af disse servicevirksomheder er rykket ind, hvor industrivirksomhederne før lå, og især på havnefronten og i Ørestaden har en voldsom byggeaktivitet i de seneste ti-femten år fundet sted. Herunder ikke så lidt prestigebetonet domicilbyggeri i „international stil“ af glas og stål. Med de to Ørestads-huse Ferring Tower og Crown Plaza som de markant højeste (henholdsvis 80 og 85 meter) imidlertid endnu kun få bygninger, som bryder de 40 meter, der i københavnsk regi kvalificerer det til at blive defineret som et højhus (jf. note 2).

Omdannelsen af dele af Københavns Indre by til regulært city-distrikt er med andre ord i fuld gang og har faktisk været det i årtier,⁵⁴ men alligevel er eksemplerne på, at erhvervslivet har bygget markant højt altså stadig ganske få. Som vi skal se, er det ikke fordi, anløbene ikke har været dertil, og andre grunde end de strukturelle og økonomiske må derfor inddrages i forklaringsgrundlaget.

52 Winther, Lars: „Storbylandskabets grænseoverskridende serviceøkonomi“, *Den mangfoldige by*, Hans Skifter Andersen og Hans Thor Andersen (red.), 2004, s. 57f.

53 Især inden for (de af Danmarks Statistik definerede brancher) 'Forretningsservice' og 'Hoteller og restauranter' er antallet af arbejdspladser steget eksplosivt. Alene i perioden 1993 til 2005 blev der således skabt 30.475 nye jobs inden for disse brancher i Københavns Kommune (en stigning på 72 procent), hvilket betød, at andelen af den samlede beskæftigelse for disse erhverv i kommunen steg fra 13,7 til 22,3 procent (Danmarks Statistik: www.statistikbanken – tabel PEND11).

54 Se eksempelvis Kjærdsdam, Finn: *Byplanlægningens historie*, 1995, s. 128f.

Arkitekterne og traditionerne

“Den form for fandenivoldskhed og uregerlig vitalitet, der skal til for at rejse de bygninger [højhuse], har ikke eksisteret i Danmark. Hele den danske litteratur er jo lilleby fra Herman Bang til Matador. Den kredser om forholdet mellem stationsforstanderen og postmesteren og den nye manufakturhandler. Danmark er i yndig skala, hvor mennesket kan finde sig selv i byrummet og bygninger.”⁵⁵

Således vurderer professor ved Kunstakademiets arkitektskole Carsten Thau i et interview i *Weekend Avisen* (13.05.2005) sine danske arkitektkolleger, som værende generelt uinteresserede i at bygge højhuse. Den danske arkitektstand betegner Thau i stedet som en „naturbegejstret“ samling af materialeromantikere: „De mener, at der er en forløsende sandhed i stoffet, især i grundlæggende materialer som ler, træ, læder, mursten, natursten, jordfarver. Det er et skandinavisk syndrom, som gør, at de store bygninger står og glimter i solen som fuldstændige fatamorganaer“, fastslår arkitekturprofessoren.⁵⁶

“Danske arkitekter opfatter måske højhuse som en form for teknologisk exhibitionisme som et tegn på den internationale kapital“, foreslår Thau i samme interview – underforstået at begge fænomener henregnes blandt de slette dyder. Carsten Thaus udlægning er nok polemisk, men man må konstatere, at højhuse kun sjældent omtales i positive vendinger i danske arkitekturskrifter. „Man kan få den tanke, at drømmen om det største højhus er en forsinket pubertetsytring hos enten bygherrer eller arkitekter,“⁵⁷ filosoferer man eksempelvis i *Arkitekturens Årbog 1990* – højhuse var tydeligvis dårlig smag i arkitektkredse. Netop i disse år kom højhuse ellers igen på mode i Danmark, men skal man tro forfatterteamet fra Århus Arkitektskole, som står bag oversigtsværket *Dansk arkitektur* (1994), var det bestemt ikke med arkitekternes gode vilje:

“En overgang omkring 1988 skulle hver dansk by med respekt for sig selv have et højhus. For arkitektfaget var denne udvikling ødelæggende: Man måtte i stor stil tegne projekter, der var uden reelt indhold, men med et frapperende udtryk, beregnet på at forføre potentielle investorer.”⁵⁸

Steen Estvad Petersen er direkte nådesløs i sin kritik, når han i bogen med den malende titel *Kvalitet, Tak!* giver højhuse følgende bredside med på vejen: „Både som boliger, som arbejdspladser og som visuelle forurenere af kulturlandskaber er højhusbyggerier et tvivlsomt fænomen.“⁵⁹ Højhuse er udanske, både når det kommer til dimensioner og materialevalg. Omvendt er de et udtryk for en „inter-

55 3.05.2005: „Vertikal ekstase“, *Weekend Avisen*.

56 Ibid.

57 Lind, Olaf og Kim Dirckinck-Holmfeld: *Arkitekturens Årbog 1990*, 1990, s. 119.

58 Hansen 1994, s. 23.

59 Petersen, Steen Estved: *Kvalitet, tak!*, 1991, s. 48.

*kontinental, all round arkitekturretning*⁶⁰, og derfor vil de altid være et fremmedlegeme i det danske kulturlandskab, lyder kritikken fra de danske arkitekter.

Den folkelige modstand

Den principielle modstand mod bygninger med et utidigt sammenfald af „uværdige“ funktioner og tårnhøje ambitioner hverken var eller er dog et standpunkt forbeholdt arkitektstanden. Et forholdsvis aktuelt eksempel er sagen om et 102 meter højt hoteltårn ved Tivoli i København, der efter planernes offentliggørelse i 2007 blev centrum for en hed offentlig debat. I maj 2008, hvor projektet efter massive folkelige protester allerede var nedstemt i Københavns Borgerrepræsentation, havde forargelsen stadig ikke lagt sig, og bl.a. skrev en repræsentant for Tivolis Venner i et læserbrev i Jyllands Posten: „*Dette misfoster af et tårnprojekt skulle altså realiseres klods op ad Københavns Rådhus, som det i øvrigt også var højere end.*“⁶¹ At tårnprojektet skulle være højere end det nærtstående rådhus-tårn, var i sig selv et argument imod det. Et faktisk usandt argument ganske vist (rådhus-tårnet måler 105,5 meter), men det gør ikke pointen mindre illustrativ og betegnende. Højden og placeringen er nemlig ikke overraskende de helt typiske folkelige indsigelser mod nyt, højt byggeri i Danmark, og selv når debatten udspringer fra konkrete projekter, bliver diskussion gerne ledt over i en generel og principiel meningsudveksling for eller imod højt byggeri.

Modstanden kan ligeledes gå på, at erhvervslivet som før nævnt ved at bygge højt uundværligt kommer til at spille på en magtsymbolik, der i Danmark (og Europa) traditionelt er forbeholdt staten og kirken. Igennem højhuse tilkæmper erhvervslivet sig således en (påstået) *uberettiget* plads øverst i det offentlige hierarki.

I Århus blev et brud på sådanne uskrevne love forpurret i 1990, hvor flere af de hidsige indsigelser mod det 150 meter høje butiks- og hotelkompleks *Stjernecentret* refererede til denne forståelse af det offentlige hierarki. I Tidsskriftet *Byplan* hævdede lektor på byens arkitektskole Erik Nygaard eksempelvis, at kun „*byens helt afgørende institutioner meningsfuldt kunne opføre meget høje huse.*“ Og Nygaard tordnede videre: „*Men det her, det er jo bare et center, og man ved ikke engang hvem der skal udfylde det. Det vil være en joke, en kæmpe Århus-historie, at bygge så kolossalt og dominerende et hus til så uinteressante funktioner.*“⁶² I sidste ende kuldsejlede det ambitiøse projekt, selvom det havde opbakning i byrådssalen. Ifølge den daværende viceborgmester, Olaf P. Christensen, primært takket være en ual-

60 Byplanafdelingen, Arkitektskolen i Århus: *Vurdering af høje huse*, 1991, s. 23.

61 11.10.2007: „En kvalificeret debat“ (læserbrev), Jyllands Posten.

62 Nygaard, Erik: „Vore byer og deres planlægning. Stjernecentret i Århus: et par principielle betragtninger“, *Byplan*, 1990, vol. 2, s. 56-57.

mindelig skarp pen i læserbreve og kronikker i den lokale presse. En debat, der blev ført an af prominente lokale arkitekter og universitetsfolk.⁶³

Når det kommer til højhusenes placering, har det oftest været to forhold, der har gået igen i de folkelige protester: De historiske bykerner skal holdes fri for højt byggeri, og allerhelst bør man i det hele taget holde sig til områder, hvor det „generer“ færrest mulige borgere (som eksempelvis Refshaleøen, Ørestaden og Ydre Nordhavn i København samt i Århus de bynære havnearealer).

Denne mere moderate modstand mod højhusbyggeri, hvor alt højt byggeri trods alt ikke afvises kategorisk, hvis blot nybyggeriet placeres de rigtige steder (dvs. i vækst- og udkantsonråder), stemmer fint overens med den anden typiske variant af protester: de lokalt forankrede, der først og fremmest rejser sig mod et specifikt projekt, fordi det står til at blive opført i netop ens eget kvarter. *Not in my backyard*-syndromet var eksempelvis en vigtig spiller i den organiserede folkelige modstand, der rejste sig i vinterhalvåret 2004-05 mod seks bebudede bolighuse af varierende højde på Krøyers Plads på Christianshavn. Det folkelige pres var helt afgørende for, at projektet fra politisk hold blev skrinlagt.⁶⁴

At „menigmand“ primært er imod højhuse, når de projekteres i bykernen samt i vedkommendes eget lokalområde underbygges af to undersøgelser, Rambøll foretog i København i 2007. Hele 79 pct. af de adspurgte københavnere mente ikke, at det var en god idé at bygge højhuse inden for de gamle volde, mens et flertal (66 pct.) gerne så, at der blev bygget højhuse *udenfor* den historiske bykerne.⁶⁵ Folkestemningen var altså stærkt negativ over for højhuse i den indre by, hvilket for flertallets vedkommende efter alt at dømme hang sammen med de mulige konsekvenser for den historiske skyline. Således mente 69 pct., at det ville „*være et tab for Københavns skyline med spir og tårne, hvis der bygges højhuse inden for voldene i den gamle by.*“⁶⁶ Den anderledes positive stemning over for højhuse i resten af byen, kølnedes dog ved udsigterne til at få højt byggeri tæt på egen bopæl. Kun 34 pct. ville byde høj bebyggelse velkommen i deres eget lokalområde.⁶⁷

63 25.05.2008: „For stor til de små sko!“, *Jyllands Posten*. Symptomatisk er det i den forbindelse, at det dengang nyopførte Århus Rådhus knap halvtreds år tidligere mod arkitekternes vilje og efter folkeligt pres fik „påhæftet“ et 60 meter højt tårn, som det i den offentlige mening altså hørte magtens bygninger til (Kunstakademiet. Arkitektskolen. Afdeling 3 D/C: *Jysk arkitektur i det 20. århundrede*, 1986, s. 56f).

64 Andresen, Bo Michael: *Krøyers Plads - hvordan blev det et nej?*, Speciale ved Geografisk Institut, KU, 2006, s. 54f, s. 76ff; Larsen, Jan Lilliendahl: *Politisk urbanitet - Projekter, planer, protester og Supertanker på Krøyers Plads*, 2007, s. 291. Et godt overblik over „folkestemningen“ gives i samme kapitel (s. 290ff); Andresen 2006, s. 55ff. Samt se eksempelvis 22.09.2004: „Selvsyn: Nej - til højhuse“, *Jyllands-Posten*; 02.10.2004: „13.000 protester mod højhuse“, *Politiken*; 19.03.2005: „Kukuret på Christianshavn“, *Information*.

65 Udvalgte resultater fra Rambølls undersøgelser for Bygningskultur Danmark vedrørende 'højhuse i København', marts 2007: http://www.bygningskultur.dk/doc/files/pdf-filer/070420_høringssvar_højhuse_inkl_bilag.pdf, spørgsmål 30 og 32.

66 Udvalgte resultater fra Rambølls undersøgelser for 'Københavnere mod fejlplacerede højhuse', oktober 2007: http://www.fejlplaceredehojhuse.dk/hojhuse/documents/D10201___D10201___lokalomr.pdf. http://www.fejlplaceredehojhuse.dk/hojhuse/documents/D10200___skyline.pdf, spørgsmål 33.

67 *Ibid.*, spørgsmål 31.

Byplanlægning og beboerdemokrati

I de store planers tid i 60'erne og 70'erne, det danske velfærdssamfunds storhedstid, var det offentlige ikke blot leverandør af velfærdsydelser. En anden opgave var at regulere anvendelsen af arealer, hvilket markedet ikke vurderes at kunne på helt så tilfredsstillende vis. Imidlertid er det offentlige siden slutningen af 1970'erne gået fra at være leverandør til i stigende grad at være *muliggørere*. Dette skifte gør sig i særdeleshed gældende inden for byplanlægning. Markedet, repræsenteret af private investorer og entreprenører, har fået større indflydelse på byudviklingen, men det samme har andre private interessenter som eksempelvis de berørte borgere.⁶⁸

Ifølge Kresten Storgaard fra Statens Byggeforskningsinstitut er der i disse år ved at ske et nybrud inden for dansk byplanlægning, når det kommer til beboer- og borgerinddragelse. I jagten på den såkaldte kreative klasse, hvis tilstedeværelse er helt afgørende, hvis byen eller regionen fortsat skal være konkurrencedygtig i den nye økonomiske verdensorden, er der kommet særlig fokus på oplevelsesrige, kreative og trygge bymiljøer med blandet erhverv, boligbebyggelse og boligtyper. For at opnå sådanne miljøer er inddragelsen af områdets aktører, og herunder beboere, vital, hvilket de danske byer og kommuner i stigende grad har fået øjnene op for. Især gør den demokratiske mobilisering af borgerne sig dog gældende inden for byfornyelsesprojekter og kvarterløft, mens det for den øvrige fysiske planlægning går mere trægt med demokratiet.⁶⁹

Som Jan Lilliendahl Larsens ph.d.-afhandling om politisk urbanitet viser, forsøger politikerne dog at lægge mere ud til borgerne. Resultaterne af disse intentioner er det blot endnu så som så med. De traditionelle og lovpligtige borgerhøringer er til stadighed borgernes vigtigste direkte kanal til medindflydelse, men disse ender ofte i en ukonstruktiv og skyttegravsagtig meningsudveksling mellem en 'for' og en 'imod'-lejr, typisk med borgere og politikere på hver sin side.⁷⁰

Borgerne føler sædvanligvis at borgerhøringer ikke flytter en tøddel, hvilket Lilliendahl Larsens undersøgelse altså kun bekræfter. Et andet sted, i dagspressen og via græsrodsbevægelser, har borgerne til gengæld ofte held med at blive hørt. Ikke mindst når det kommer til meget markante projekter, som ethvert nyt højhus i en dansk kontekst notorisk vil være. Krøyers Plads, Tivoli Højhuset og Stjernecentret i Århus er alle eksempler på, at folkestemningen mere eller mindre enerådigt har sendt projekterede højhuse i skammekrogen.

68 Hansen, Knud Erik og Karina Sehested: „Udviklingen i planlægningens karakter – fra mål og midler til organisering og demokrati“, *Bypolitik, kvarterløft og velfærd*, Hans Kristensen (red.), 1999, s. 135.

69 Jf. Storgaard, Kresten: „Erhvervene i byen – Byens erhverv“, *Den mangfoldige by*, Hans Skifter Andersen og Hans Thor Andersen (red.), 2004.

70 Larsen 2007.

Skulle nogen have glemt, at Polen ikke længere er et kommunistisk land, bliver man mindet om det med et vue ud over Warszawas imponerende skyline, der oser af investeringslysten kapital og nyfunden østeuropæisk optimisme. Kultur- og Videnspaladset fra 1955 (yderst til venstre) er til stadighed et markant indslag i byens luftrum, men den kommunistiske kolos må dele opmærksomheden med et væld af moderne skyskrabere af stål og glas, hvoraf flertallet er opført i løbet af de sidste ti år. Warszawa er sammen med Frankfurt og metropolerne London, Paris, Moskva og Madrid med i en eksklusiv klub af europæiske storbyer med bygninger, der er højere end 200 meter. Flere – og højere – er på vej! (Foto: Sylwester Czopek)

På samme vis kan det kun tolkes som en folkelig sejr, at Københavns Borgerrepræsentation d. 28. august 2008 traf en „*principbeslutning om, at der ikke kan bygges højhuse i det historiske byområde, herunder Tivoli og Nørre Voldgade.*“⁷¹ Den Radikale gruppe blev tungen på vægtskålen, og ifølge gruppeformanden, teknik- og miljøborgmester Klaus Bondam, skiftede de netop holdning til spørgsmålet, fordi de lod sig påvirke af den store folkelige modvilje mod at bygge højhuse i den historiske bykerne.⁷²

1990 og frem: Globalisering og citybranding

Skyskraberjunglerne i amerikanske og asiatiske storbyer er ikke blevet skabt ved den form for sindige planlægning, der kendetegner europæisk byudvikling, hævder Juriaan van Meel. I stedet har markedskræfterne her fået mere eller mindre frit spil, mens de samme kræfter i Europa enten har været knap så stærke eller er blevet holdt i kort snor af lovgivningen.⁷³ Som tidligere nævnt har mange europæiske stater siden 1980'erne dog slækket sit greb om byplanlægningen for i højere grad at overlade udviklingen til markedet. Altså en tilnærmelse til den amerikanske tradition, hvorfor kontorhøjhuse i mange europæiske lande da også forekommer hyppigere og hyppigere.⁷⁴

71 Københavns Borgerrepræsentations forhandlinger, mødereferat, 28.08.2008, punkt 58. (<http://www.br.kk.dk/eDoc/Borgerrepræsentationen/28-08-2008%2017.30.00/Dagsorden/28-08-2008%2002.47.31/3981590.DOC>).

72 Ibid., s. 12.

73 Van Meel 2000, s. 164.

74 Newton 1996, s. 45.

Denne paneuropæiske tendens (med lokale variationer) kan ligeledes erkendes i de danske byer, der på linje med byer i resten af Europa, naturligvis er påvirket af den økonomiske globalisering, der har taget til i de seneste årtier.⁷⁵ Ikke kun metropoler, men også mellemstore og mindre byer konkurrerer som konsekvens heraf med hinanden på tværs af regioner, landegrænser og endda kontinenter om de samme arbejdspladser, hvilket har skabt en fornyet iver for „at komme på verdenskortet“ – og på den måde stå bedre i konkurrencen om arbejdspladser og pengestrømme. Imagepleje begrænsede sig for de danske byer førhen typisk til farverige turistbrochurer og et dertil velklingende motto for byen, men i de seneste årtier er disciplinen blevet langt mere omfattende. *Citybranding* hedder det på nudansk.

Udover at ty til lobbyarbejde for at præge beslutningerne og investeringsstrømmen kan en by „brande“ sig selv ved eksempelvis at blive værtsby for store politiske begivenheder, kultur- eller sportsarrangementer eller investere i storstilede prestigeprojekter.⁷⁶ Herunder højhuse, der med deres markante profiler kan agere vartegn for den respektive by og desuden signalere et sundt og progressivt erhvervsklima. Ikke blot er det blevet legalt at signalere dynamik og skilte med succes; det anses for bidende nødvendigt, hvis en by eller region skal have held til at tiltrække investeringer og arbejdskraft. De danske byer strækker sig derfor længere og længere for at få del i den investeringslystne kapital, og det er i netop det lys, at de seneste års regulære bølge af højhusprojekter i de større danske byer skal ses.⁷⁷

Allerede i 1990 planlagde man i Horsens – en by med knap 50.000 indbyggere – et kontorhøjhus på 126 meter, der i projektbeskrivelsen blev beskrevet som et „vartegn“ for byen, der kunne „markere og forhåbentlig være med til at trække folk til byen.“⁷⁸ Ligesom de fleste andre projekter af den art i starten af 90'erne blev højhuset i Horsens aldrig realiseret.

I det nye årtusinde har endnu en bølge af højhusprojekter dog ramt landet, og mens enkelte højhuse på mellem 50 og 70 meter allerede er blevet opført i Århus, Vejle og Frederikshavn (foruden den store byggeaktivitet i hovedstaden), har ambitiøse entreprenører i byer som Randers, Århus, Ikast, Horsens og Esbjerg allerede fået grønt lys fra politikerne til at starte byggeriet af andre – atter andre huse i en lang række byer er på forslagsstadiet.⁷⁹ Det 142 meter høje *Light House* i Århus vil blive Danmarks højeste bygning, hvis det bliver bygget (byggeriet er i skrivende stund udskudt på ubestemt tid).

75 Ibid., s. 9ff.

76 Kunzmann, Klaus R: „Kreativ planlægning i byregion“, *Europæiske byer i en global æra*, 2003, s. 45; Andersen, Hans Thor og Helle Nørgaard: „Globaliseringen og de danske byer – påvirkning og råderum“, *Den mangfoldige by*, Hans Skifter Andersen og Hans Thor Andersen (red.), 2004, s. 24ff.

77 Florian, Berci: „The city as a brand“, *City Branding - Image building & building images*, 2002, s. 22; Andersen & Nørgaard 2004, s. 30f.

78 Byplanafdelingen, Arkitektskolen i Århus: *Vurdering af høje huse*, 1991, s. 23.

79 En glimrende og aktiv oversigt over nybyggede og projekterede højhuse i de danske byer kan findes her: <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?p=10851416>.

Det 125 meter høje „Dokken Tower“ skal efter planen pryde havnefronten i Esbjerg fra 2012. (Kilde: Pedersen Gruppen)

I Esbjerg skal Dokken Tower (125 meter) være med til at sætte byen „på verdenskortet og gøre byen til et attraktivt valg for både virksomheder, turister og nye indbyggere,“⁸⁰ som det hedder på projektets egen hjemmeside. Tilbage i Horsens har politikerne allerede sagt „ja, tak“ til et nyt kombineret kontor- og hotelhøjhus ved havnefronten. Mange Horsens-borgere er imidlertid ikke begejstrede for idéen, og bygherren har set sig nødsaget til at indlede en charmeoffensiv for det 80 meter høje Skyhouse via flere helsides-annoncer i Horsens Folkeblad.⁸¹ Både i Hovedstaden og i de større og mellemstore provinsbyer har også bolighøjhuse i de senere år fået en renæssance – dog ikke i form af planbyggeri i forstæderne, som det var kendetegnende for 1950'erne og 1960'erne. De nye bolighøjhuse står oftest alene, er relativt centralt beliggende og i det hele taget mere markante byggerier. De har således mere tilfælles med erhvervshøjhusene i bymidten end med flertallet af fortidens bolighøjhuse.

I citybrandingens navn ser de danske politikere altså ud til i stigende grad at have overgivet sig til „den internationale højhusarkitektur“, men på paradoksalt vis er borgernes stemme af præcist de samme årsager også blevet vigtigere. Og den folkelige modstand, den er endnu betragtelig.

80 www.dokken-esbjerg.dk.

81 02.05.2007: „Bygmester i modvind med højhus i Horsens“, *Erhvervsbladet*.

Hvorfra – og hvorhen?

Det var i de kraftigt voksende og økonomisk ekspanderende amerikanske storbyer, at de første moderne højhuse i slutningen af det 19. århundrede rejste sig mod himlen. Grundet de mindre gunstige økonomiske strukturer samt juridiske og ideologiske hindringer skulle der gå mere end et halvt århundrede, før fænomenet for alvor bredte sig til Europa; i første omgang endda via en europæisk og modernistisk „oversættelse“ i forstædernes funktionalistiske betongiganter. Trods høj økonomisk vækst forblev amerikansk inspirerede erhvervshøjhuse i bykernen imidlertid et sjældent fænomen i de gamle europæiske byer. Dertil var byplanlovene for restriktive, gadeplanerne for labyrintiske, mentalitetsforskellen for stor og de selvpromoverende dimensioner ganske enkelt for anmassende i forhold til det hævdevundne offentlige hierarki.

I Danmark passede „europæiske“ højhuse, de modernistiske forstadsboligblokke, både med 1950'erne og 60'ernes byplansteori og den gryende velfærdsstats ideologiske selvbillede. Det gjorde glitrende, amerikanske erhvervshøjhuse til gengæld ikke – kun et fåtal blev opført, og det stort set udelukkende i København.

Grundet vigende økonomiske konjunkturer fandt en liberalisering af de europæiske byplanlove sted i 1970'erne og især 1980'erne med Thatchers Storbritannien som foregangsland. Mange europæiske byer begyndte, på linje med den globale udvikling, som konsekvens heraf efterhånden at vokse i højden.

„Tvunget“ af en ny verdensorden, der i høj grad er dikteret af den økonomiske globalisering, bredte tendensen sig fra slutningen af 1980'erne til Danmark. Som „vartegn“ i citybrandingens navn er højhuse igen blevet in. Vel at mærke centralt placerede og amerikansk inspirerede højhuse, der af fortalernes følges på vej af forhåbninger om, at sådanne vil sætte netop deres by på verdenskortet. Arkitektstandens skepsis overfor denne „udanske“ arkitektur og en til tider indædt folkelig modstand, der primært bygger på NIMBY-effekter og bekymringer for de danske byers „unikke“ lave profil, har dog igen og igen stået i vejen for realiseringen af disse højhus-projekter. Dette har blandt andet kunnet lade sig gøre, fordi borgeres røst efterhånden bliver taget ganske alvorligt i byudviklingsspørgsmål. Til dels som en reaktion på den på mange måde fejlslagne og stramme statslige planlægning indtil 1970'erne, men også fordi borgernes meninger i stigende grad betragtes som væsentlige i udviklingen af „det attraktive byrum“, der er så afgørende i kampen om at tiltrække kvalificerede arbejdskraft, investorer og virksomheder.

På paradoksalt vis begrundes både modstandere og tilhængere af den nye bølge af højhuse derfor dybest set deres standpunkt med henvisning til de samme ambitioner for danske byer, nemlig at de skal skille sig ud fra mængden. Man kan med skeptikerne indvende, at højhuse efterhånden hører til de mest globale sprog inden for urban arkitektur, men ikke desto mindre ser det ud til, at vi i fremtiden

skal til at vende os til flere markante højhuse – og det både i hovedstaden og de større provinsbyer.

Abstract:

In recent decades, the distinctive urban setup, with a nucleus dominated by clusters of office towers, has spread to most parts of the world. Economic growth and structural conditions are obviously of fundamental importance for this development, but as the present article shows, the limited construction of such centrally located high-rise buildings in Danish (and European) cities may also be put into a framework of history of consciousness.

The first modern skyscrapers were erected in American cities in the late 19th Century, but it was not until the middle of the 20th Century that a related, but dissimilar development gained momentum in Europe and Denmark. In Copenhagen, as well as in other European cities, office towers fitted badly into the maze of streets in the city centres, and they also conflicted with the laws that restricted building heights. Because of the post-war shortage of housing and the rapid economic growth of the 1950s and -60s, the first high-rise buildings in Denmark were built in the mid-1950s in the form of suburban residential towers. Since then, these pre-fabricated concrete towers have affected the Danish townscape for better and perhaps especially for worse; and this may be one of the reasons why high-rise buildings fell into disrepute in Denmark. At any rate, the first generation of high-rise buildings in this country was mostly suburban, and a child of European modernism and functionalism. Due to a fear of Americanization and the ruining of Copenhagen's "unique" low skyline, only a few "American" high-rise buildings were allowed to be built in Copenhagen's inner city in this period.

From the early 1970s until 1990, practically no high-rise buildings were constructed in Denmark. The building activity was affected by low economic growth; and in addition, the bad experience from the 1950s and -60s influenced the new catchword of the building industry: *dense, low*.

Since the last decade of the 20th Century, however, high-rise buildings have once again become fashionable in Denmark. Not all types of high-rise buildings, though, but characteristic and unique "American" commercial high-rise buildings in or near city centres. This development may be seen not only in Copenhagen, but also in several of the larger provincial towns. Public opposition to these towers is still significant, but as a consequence of increased globalization and the race for attracting multinational companies and the favour of the professions, municipal councils in Denmark are bending over backwards to signal progressiveness and an attractive business environment – for instance by stimulating the construction of office towers.